

ԳԱՐԻԿ ԶԵՌՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Քաղաքական կուսակցությունների տիպաբանության համար ելակետային նշանակություն ունի քաղաքական կուսակցություն հասկացության սահմանումը, առանց որի անհնար է նաև կուսակցական համակարգերի ուսումնասիրությունն ու տիպավորումը: Կուսակցություն հասկացությունը ժամանակակից օտարալեզու գրականության մեջ նշվում է «պարտիա» տերմինով: Այս տերմինը առաջացել է լատիներեն «pars» կամ «partis» բառից, որը նշանակում է «մաս» և օգտագործվել է մարդկանց մի որոշակի խումբ, որոշակի մաս մատնանշելու համար:

Ինչպիսի՞ կազմակերպություն է կուսակցությունը, որո՞նք են այն ընդհանրությունները, դրդապատճառներն ու նպատակները, որոնք համախմբում են մարդկանց այդ կազմակերպությունների մեջ և մղում միասնական գործունեության: Բավականին դժվար է պատասխանել այս հարցերին, որովհետև ժամանակակից աշխարհի մոտ 200 պետություններում գործում են մոտավոր հաշվարկներով հազարից ավելի կուսակցություններ, որոնք ունեն բազմաթիվ տարբերիչ հատկանիշներ, գործում են ոչ միանման պայմաններում, միմյանցից էականորեն տարբերվող պետական կարգի ու քաղաքական ռեժիմների պայմաններում, որն իր կնիքն է դնում քաղաքական կուսակցությունների վրա, ձևափոխում ու ձևախեղում նրանց: Արդյունքում մեր առջև հառնում է կուսակցությունների բազմապիսի և բազմաբնույթ աշխարհը, որտեղ ուսումնասիրողի առջև ծառանում են մեծ թվով դժվարություններ, երբ որ նպատակ է դրվում գտնել և ձևակերպել այնպիսի սահմանում, որ կարողանա առավելագույնս սպառնիչ կերպով բնութագրել քաղաքական համակարգի այս կարևոր բաղադրիչը:

Պետք է նշել, որ հարցադրումը նոր չէ, այն բավականին հին պատմություն ունի, որովհետև դասական կուսակցությունների ի հայտ գալուց հետո նոր և նորագույն ժամանակների քաղաքական մտքի համար սկսած 17-րդ դարի վերջերից այն ուսումնասիրության առարկա է հանդիսացել: Քաղաքական կուսակցությունների մասին առաջին գիտական պատկերացումները մենք կարող ենք հանդիպել 18-րդ դարի քաղաքական գործիչների և մտածողների (Մոնտեսքիո, Ռուսո, Վաշինգտոն) և 19-րդ դարի վերջերին և 20-րդ դարի սկզբներին լայն ճանաչում ստացած քաղաքագետներ Մ.Վեբերի, Ռ.Միխելսի, Դժ.Բրայսի աշխատություններում: Հիմնախնդրին փորձել են սպառիչ պատասխան տալ ժամանակակից պարտոլոգիայի հիմնադիրներ Մորիս Դյուվերժեն և Դժ. Սարտրին: Ներկայումս, 21-րդ դարի նախաշեմին քաղաքական գիտության և հատկապես պարտոլոգիային վերաբերող գիտական աշխատություններում հարցադրումը շարունակում է առաջնային տեղ զբաղեցնել և նոր մոտեցումներով նոր սահմանումներ են առաջադրվում: Սա մի անգամ ևս ապացուցում է, որ հիմնախնդիրը պահպանվում է, և մեր կարծիքով, առանձին գիտական ուսումնասիրություններով է, որ հնարավոր է արդեն գոյություն ունեցող տեսակետների համադրումը, համեմատական վերլուծությունը, դրանց համակարգումը և նոր սահմանումների ձևակերպումը, որպես գիտական ճշմարտացիության հասնելու միջոց: Սակայն առաջնորդվելով այս սկզբունքով, մենք հիմնական ուշադրությունը կնվիրենք արդիական սահմանումների վերլուծությանը, որովհետև քաղաքական համակարգի բոլոր բաղադրիչները, այդ թվում նաև քաղաքական կուսակցությունները գտնվում են անընդիատ զարգացման և փոխակերպման գործընթացի մեջ, որի վրա մեծապես ազդում են տնտեսական, սոցիալական, ներքաղաքական և արտաքին-քաղաքական բազմաթիվ գործոններ: Այս առումով բոլոր այն տեսակետները, որ առկա են նույնիսկ 20-րդ դարի կեսերին հրատարակված գիտական ուսումնասիրություններում և պետական-օրենսդրական փաստաթղթերում, այսօր արդեն վիճելի են և չեն արտացոլում իրականությունը: Ուստի անդրադարձը դեպի նախորդ ժամանակաշրջան, նպատակ ունի տալ ավելի շատ հիմնախնդրի պատմությունը: Այս առումով նպատակահարմար ենք գտնում անդրադառնալ հատկապես Բյորկի, Տոկվիլի,

Մարքսի, Լենինի, Օստրոգորսկու, Վեբերի, Միխեյլսի և Դյուվերթեի տեսակետներին: Այն հնարավորություն կտա պատկերացնել քաղաքական մտքի էվոլյուցիան հիմնախնդրի լուսաբանման ճանապարհին սկսած 19-րդ դարի սկզբներից մինչ 20-րդ դարի կեսերը, որովհետև սրանք այն մտածողներն էին, որոնց տեսակետները ամենից տարածվածն ու ընդունելի էին նախորդ ժամանակաշրջանի քաղաքական գիտության մեջ:

Անգլիացի քաղաքական գործիչ, փիլիսոփա և հրապարակախոս Էդմոնդ Բյորկը ֆրանսիական բուրժուական մեծ հեղափոխության ժամանակակիցն էր: Նա 1790թ հրատարակեց հեղափոխության մասին իր գիրքը¹, որի մեջ առաջիններից մեկը փորձեց տալ քաղաքական կուսակցության սահմանումը: Բյորկը կուսակցությունը համարում էր ազգային շահը համատեղ ուժերով առաջ մղելու նպատակով միավորված մարդկանց կազմակերպություն, որն առաջնորդվում է որոշակի առանձնահատուկ սկզբունքների վերաբերյալ բոլորի կողմից կայացած համաձայնությամբ: Լինելով դասական պահպանողականության հիմնադիրներից մեկը, նա ապացուցում էր, որ հասարակական կյանքը հիմնվում է ավանդույթների, բարոյական ու նյութական արժեքների վրա: Անցյալից ժառանգություն ստացած այդ արժեքների վրա հենվելով հնարավոր է աստիճանաբար վերափոխել հասարակությունը և համատեղ ուժերով առաջ մղել ազգային շահը, որը նաև կուսակցությունների նպատակն է:

Ֆրանսիացի իրավաբան, 19-րդ դարի առաջին կեսին հայտնի պետական քաղաքական գործիչ Ալեքսիս Տոկվիլը ուսումնասիրելով Ամերիկյան դեմոկրատիան եկավ այն եզրակացության, որ կուսակցությունները դրանք փառասիրության ծնունդ են: Նրա պատկերացմամբ կուսակցությունների ի հայտ գալը կատարվում է հետևյալ սխեմայով. մի որևիցե քաղաքական գործիչ նպատակ ունենալով հասնել իշխանության ձևակերպում է իր քաղաքական շահը, այնուհետև այն կատարում է այլ քաղաքական շահերի որոնումներ, որոնք մոտ են իրենին և միայն այնուհետև փնտրում է գոյություն ունեցող դոկտրինաներից ամենահարմարը: Վեջինս դառնում է յուրօրինակ անցաթուղթ քաղաքական պայքարի թատերաբեմ մուտք գործելու համար և նպաստում է նշված քաղաքական շահերով համախոհների միավորմանը կուսակցական

կազմակերպությունների մեջ: Տոկվիլը գրում է «Անհրաժեշտ է քաղաքական կուսակցությունների ստեղծմանը նպատակաուղղված բավականին ուժեղ ամբիցիաներ, որպեսզի վերցվի իշխանությունը: Հե որ դժվար է տապալել նրան ում ձեռքում գտնվում է իշխանությունը, միակ իրական այն պատրվակով, որ դուք ուզում եք գրավել իր տեղը²»: Եթե փորձենք կուսակցությունների մասին Տոկվիլի տեսությունից հասկացության պարզաբանումը դուրս բերել կստացվի, որ կուսակցությունները համախոհների կազմակերպություններ են, որոնց հիմնադիր-ստեղծողների փառասիրությունը քողարկվում է քաղաքական շահերով, որի համար էլ նա ուղղակիորեն գրում է. «Կուսակցությունները - դրանք չարիք են բնորոշ դեմոկրատական կառավարմանը³»:

Մոտավորապես նույն դիրքորոշումն ունի նաև քաղաքական կուսակցությունների էության բացահայտման մեջ Յա. Մ. Օստրոգորսկին, որը կրկին կատարել է ամերիկյան կուսակցությունների ուսումնասիրության օրինակով: Դարասկզբի ամերիկյան դեմոկրատիայի մեջ քաղաքական կուսակցությունների դերը լուսաբանելով նա հանգում է այն հետևության, որ «Կուսակցությունը իր էությամբ հանդիսանում է քաղաքացիների ազատ միավորում», որը չի ենթարկվում արտաքին ազդեցության այնքանով, որքանով որ պետությունը ԱՄՆ-ում իրավունք չունի միջամտելու կուսակցությունների գործունեությանը և դրոշմակնքել նրանց քաղաքական համոզմունքները⁴: Այնուհետև այս միավորումների գործունեության ծրագրերը ձեռք են բերում կրոնական հավատքի բնույթ և կուսակցականները իրավունք չունեն հեռանալ այդ հավատքից: Համապատասխանությունը կուսակցության հավատո հանգամանկին դառնում է քաղաքական վարքագծի միակ կանոնը: Մինևույն ժամանակ կուսակցություն հասկացությունը ձեռք է բերում «սոցիալական սարսափեցման» ուժ, որն ըստ Օստրոգորսկու ամերիկյան դեմոկրատիայի բարձրագույն ուժն է: Քաղաքական կյանքի զարգացումը և ընտրությունները քաղաքացիներին ներգրավում են կառավարման մեջ, որն էլ հարկադրում է մարդկանց իրենց քաղաքացիական պարտքը կատարելու համար համաձայնության գալ միմյանց հետ: Յուրաքանչյուրի նպատակների իրականացումը պահանջում և թելադրում է «կոոպերացիա», որն անհնարին է առանց կազմակերպության «Քաղաքացիների խմբավորումները հանուն

քաղաքական շահերի», որոնք կոչվում են կուսակցություններ հենց այդ կազմակերպություններն են, որոնք անհրաժեշտ են այնտեղ, որտեղ քաղաքացիները իրավունք ունեն և պարտավոր են մասնակցել կառավարմանը⁵։ Կուսակցություն հասկացության էությունը Օստրոգորսկին լուսաբանում է նաև անդրադառնալով քաղաքական կուսակցություն-իշխանություն-էլիտա փոխկապակցվածության վերլուծությանը, դեռևս 20-րդ դարի սկզբների կանխատեսելով, որ ապագա դեմոկրատիայի փուլը լինելու է իր էությամբ «կուսակցական դեմոկրատիայի» ժամանակաշրջան։ Նրա կարծիքով իրական քաղաքականության մեջ դերակատարները ոչ թե կուսակցություններն են, այլ նրանց ադմինիստրացիաների միջուկը՝ «կոկլուսը»⁶։ Կոկլուսը դառնում է այն մեխանիզմը, որը ԱՄՆ-ում հնարավորություն է տալիս փոքրաթիվ մարդկանց վերահսկել և ուղղորդել զանգվածների վարքագիծը, կանխորոշել ժողովների, դիսկուսիաների, նախընտրական մրցարշավների ելքն ու արդյունքները։ Այնուհետև աստիճանաբար կուսակցական ղեկավարության կենտրոնացումը և բյուրոկրատացումը շարունակվում է։ Նեղանում է ղեկավարների շրջանակը, կոկլուսի ներսում ձևավորվում է կուսակցական ղեկավարների նեղ օղակ, որն Օստրոգորսկին անվանում է «ինտիմ» խմբակ։ Արդյունքում «հավասար ընտրական իրավունքի պայմաններում բնակչության հիմնական զանգվածը այնուամենայնիվ դուրս է մղվում ակտիվ քաղաքական կյանքից, դառնալով կոկլուսների մեքենայությունների օբյեկտ»⁷։ Ամփոփելով Օստրոգորսկու տեսակետները, կարող ենք նշել, որ քաղաքական կուսակցություն հասկացությունը նա մեկնաբանում է երկու դիրքերից, փորձելով պարզաբանել մեղալի երկու երեսները։ Առաջինը արտաքուստ երևացող քաղաքական համախոհների կազմակերպությունն է, որն առաջանում է կառավարմանը մասնակցելու համար քաղաքական գործունեության կոոպերացիայի պատճառով, մյուսը՝ կուսակցական ադմինիստրացիայի և վերնախավի բյուրոկրատական մեքենան է, որը շարքային կուսակցականներին ստիպում է հավատարիմ մնալ կուսակցության գլխավոր գծին, այսինքն ծառայել իրեն, իսկ զանգվածներին օգտագործել որպես կույր գործիք։ Ստեղծվում են երկու տեսակի բարոյականություն, մեկը կուսակցական էլիտայի, մյուսը շարքային կուսակցականների համար, որն էլ իր հերթին

հանգեցնում է հասարակության ապաքաղաքականացմանը, բարոյականության և քաղաքականության խզմանը⁸։ Մինչ Օստրոգորսկին ամերիկյան դեմոկրատիայի ուսումնասիրության ճանապարհով փորձում էր պարզաբանել քաղաքական կուսակցությունների էությունը, նրա ժամանակակիցներից շատերը և հատկապես սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունների առաջնորդ-տեսաբանները զինված մարքսիստական տեսությամբ հիմնախնդիրը լուսաբանում էին այլ մոտեցմամբ։

Կարլ Մարքսը և Ֆրիդրիխ էնգելսը կուսակցությունների էության բացահայտումը չեն դարձրել առանձին ուսումնասիրությունների առարկա, սակայն նրանց նոր պատմափիլիսոփայական հայեցակետը, ըստ որի պատմության շարժիչ ուժը դասակարգային պայքարն է, դարձավ քաղաքական կուսակցությունների մասին տեսության առանձին ուղղության հիմքը, որը կենսունակ է մինչև օրս և ունի բավականաչափ մեծ թվով հետեվորդներ։ Մարքսիզմի առաջին ծրագրային փաստաթուղթը՝ «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստը», որն հրատարակվեց 1848թ., հիմնավորում էր կապիտալիզմի կործանման անխուսափելիությունը, սակայն ինչպես նշում էին Կ. Մարքսը և Ֆ.Էնգելսը իր դարն ապրած ոչ մի տիրապետող դասակարգ պատմության բեմից կամավոր չի հեռանում։ Բուրժուազիայի խորտակումը նույնպես հնարավոր է միմիայն դասակարգային կատաղի պայքարի և հեղափոխության միջոցով։ Հեղափոխությունը պետք է իրականացնեն բանվորները, որոնք պետք է դառնան տիրապետող դասակարգ և նվաճեն իշխանությունը։ Բանվորների կողմից քաղաքական իշխանությունը նվաճելու և հասարակությունը վերակառուցելու անհրաժեշտ պայմանը Մարքսը համարում էր կուսակցության ստեղծումը։ Նա գրում էր. «Կոմունիստները, հետևաբար, գործնականում հանդիսանում են բոլոր երկրների բանվորական կուսակցությունների ամենավճռական, շարունակ առաջընթաց շարժմանը մղող մասը, իսկ տեսականորեն նրանք պրոլետարիատի մնացած մասսայի համեմատությամբ առավելություն ունեն, պրոլետարական շարժման պայմանները, ընթացքը և ընդհանուր արդյունքներն ըմբռնելու գործում»⁹։ Այսպիսով մարքսիզմի հիմնադիրները քաղաքական պայքարը նույնացնում էին դասակարգային պայքարի հետ, իսկ կուսակցությունը համարում դասակարգային կազմակերպության բարձրագույն

ծև, որը միավորում է դասակարգի ակտիվ, վճռական և քաղաքականապես գրագետ մասը:

Մարքսիզմի այս դրույթները հիմք ընդունելով կուսակցությունների մասին իր տեսությունը զարգացրեց Վ.Ի.Լենինը: Լենինյան տեսությունը կրում է սահմանափակ բնույթ և նպատակ ունի միմիայն հիմնավորել հեղափոխական-բանվորական կուսակցության դերն ու անհրաժեշտությունը սոցիալիստական հեղափոխության իրականացման գործում: Լենինի մի շարք աշխատությունների¹⁰ խորքային ուսումնասիրությունը, բերում է այն համոզման, որ նա կուսակցությունը դիտում էր որպես ռազմական կարգապահությամբ, գաղափարական միասնությամբ, կիսալեզալ և անլեզալ քաղաքական գործունեությանն հարմարեցված և իշխանության բռնի զավթմանը նպատակաուղղված մարտական կազմակերպություն: Մենշևիկների և իր մյուս գաղափարական-քաղաքական հակառակորդների դեմ պայքարում բոլշևիկների առաջնորդը զարգացրեց կուսակցությունների կազմակերպական սկզբունքների մասին բավականին ծավալուն հայացքների մի համակարգ, որն իր կենսունակությունը չի կորցրել և ամբողջությամբ, կամ մասամբ ընկած է բազմաթիվ ծախ կուսակցությունների կազմակերպական կառուցվածքների հիմքում: Ըստ Լենինի.

- կուսակցությունը բանվոր դասակարգի մի մասն է, նրա առաջավոր ջոկատը,
- կուսակցությունը դասակարգի կազմակերպված ջոկատն է կամքի միասնությամբ, գործողությունների միասնությամբ, կարգապահության միասնությամբ,
- կուսակցությունը որպես կազմակերպություն կարող է կայանալ միայն, եթե կառուցվի ցենտրալիզմի սկզբունքներով,
- մարքսիստական կուսակցությունը բանվորների դասակարգային կազմակերպության բարձրագույն ծևն է,
- «պրոլետարիատն այլ զենք չունի իշխանության համար մղվող պայքարում, բացի կազմակերպությունից»¹¹,

- «բանվոր դասակարգի ուժը կազմակերպությունն է: Առանց մասսաների կազմակերպման պրոլետարիատը ոչինչ է, կազմակերպված նա ամեն ինչ է»¹²:

Քաղաքական կուսակցություն հասկացության պարզաբանման մեջ կազմակերպության գործոնի գերազնահատումը Լենինի կողմից բխում էր Ռուսաստանի առանձնահատկություններից: Սահմանադրական կարգի և պառլամենտարիզմի բացակայության, երկրի հետամնացության, ինքնակալական վարչակարգի և զանգվածների ցածր քաղաքական գիտակցականության պայմաններում հնարավոր չէր պայքարել առանց մարտական կազմակերպության: Ժամանակակից ուսումնասիրողների մի զգալի մասը բուլշևիզմի անկյունաքարերից մեկը համդիսացող այս դրույթները համարում է խորհրդային տոտալիտարիզմի հիմքը: Օրինակ, Ֆրանսիացի քաղաքագետ Դոմինիկ Կոլան գտնում է, որ Լենինը այնքան բացարձակացրեց կուսակցության կազմակերպչական դերը, որ խեղաթյուրվեց Մարքսի դասակարգային պայքարի տեսությունը: Եթե Մարքսի մոտ պատմական զարգացման շաժիչ ուժերը դասակարգերն էին, ապա Լենինի մոտ դա փոխարինված է հեղափոխական կուսակցությամբ: Սրան հետագայում հաջորդեցին նոր փոխարինումներ. կենտրոնական կոմիտեն փոխարինեց կուսակցությանը, գլխավոր քարտուղարը փոխարինեց կենտրոնական կոմիտեին, որն էլ հանգեցրեց անհատի պաշտամունքին¹³:

Կուսակցություն և դասակարգ հասկացությունները Լենինը իսկապես խառնել է իրար, բայց ոչ թե ակամայից, այլ գիտակցաբար, բուլշևիկների մենատիրությունը, որն անվանում է «պրոլետարիատի դիկտատուրա», հիմնավորելու համար:

Միասնական կուսակցությունը Լենինի պատկերացմամբ կարող էր իր կամքը հաղորդել հարյուրավոր, հազարավոր, հարյուր-հազարավոր մարդկանց, որն էլ հետո կդառնար միլիոնների և դասակարգի կամքը¹⁴:

1970-ական թթ. արևմտյան սոցիալիզմի և քաղաքագիտության մեջ լայն տարածում ստացան Մաքս Վեբերի հայացքները, որին անվանում էին «բուրժուազիայի Մարքս»: 1905-1920թթ. գրված իր մի շարք աշխատություններում («Բողոքական եթիկան և կապիտալիստական ոգին», «Քաղաքականությունը

որպես կոչում և մասնագիտություն», «Տնտեսությունը և հասարակությունը»)¹⁸ Վեբերը բոլորովին այլ դիրքերից, քան Մարքսը, փորձում է բացահայտել քաղաքականության էությունը, լեգիտիմ իշխանության տիպերը, բյուրոկրատիայի սոցիալ-քաղաքական արմատները և անդրադառնում է նաև կուսակցություններին: Քաղաքական կուսակցությունը ըստ Վեբերի, դա կազմակերպություն է, որի նպատակը իշխանության նվաճումն է իր ղեկավարների համար, իսկ անդամները նույնպես կարող են որոշակի օգուտներ քաղել և առավելություններ ձեռք բերել: Այդ առավելությունները հնարավորություն են տալիս իրականացնել քաղաքական նպատակներ կամ ստանալ անձնական օգուտներ՝ կամ էլ երկուսը միասին: Կոլեկտիվ և անհատական շահի նշանակության ընդգծումը կուսակցություն հասկացության սահմանման մեջ Վեբերի մոտ առաջնային տեղ է զբաղեցնում: Սակայն այս համագամանքը մեզ չպետք է շփոթության մեջ գցի և ստացվի այն տպավորությունը, թե կուսակցությունը ձեռնարկություն է, որտեղ աշխատողները միայն տնտեսական շահեր ունեն: Վեբերը նշում է, որ կուսակցությունների մեջ համախմբված մարդիկ շահագրգռված են քաղաքականապես, շարժվում են գաղափարախոսությամբ կամ ձգտում են իշխանության, որպես այդպիսին: Այսինքն պետական բարձր պաշտոնների ձգտող կուսակցականին մենք չենք կարող մեղադրել հարստանալու ցանկության մեջ, չնայած որ նյութական օգուտներ քաղելու գործոնը ակնհայտ է: Այսպիսով քաղաքական կուսակցություն հասկացության սահմանման մեջ Վեբերը նյութական շահագրգռվածության գործոնը նշելով, դա չի համարում գլխավորը և իրենց կենսամակարդակը բարձրացնելու համար կուսակցության անդամների ձգտումը առանձնացնում է տնտեսական արդյունավետության պարզ պատկերացումից: Վեբերի հայացքների համաձայն կուսակցությունները հանդիսանում են նաև «շահագրգռված մարդկանց ձեռնարկություններ», որ հնարավորություն է տալիս նրանց գործունեությունը համեմատել կապիտալիստների գործունեության հետ, չմոռանալով այդ դեպքում, որ շահը այստեղ ոչ թե կապիտալի կուտակումն է, այլ քաղաքական տիրապետության նվաճումը:

Այս մոտեցումը առկա է նաև գերմանացի հետազոտող Վ.Հասթախի մոտ: Նա կուսակցությունը դիտում է որպես «միատեսակ քաղաքական հայացքներով և

նպատակներով մարդկանց միություն, որը ձգտում է գրավել քաղաքական իշխանությունը սեփական շահերի իրականացման համար օգտագործելու նպատակով¹⁶:

Գերմանացի մեկ այլ քաղաքագետ Ռոբերտ Միխելսը կուսակցությունների էությունը բացահայտելու համար ընտրել է սոցիոլոգիական հետազոտությունների մեթոդը: Վերլուծելով սոցիալական հարաբերությունները, Միխելսը հանգեց ուղղակի դեմոկրատիայի և ժողովրդական զանգվածների ուղղակի տիրապետության անհնարինության հետևությանը, որի պատճառով ստեղծվում են ներկայացուցչական մարմիններ: Նա նման ներկայացուցչական մարմիններ է համարում քաղաքական կուսակցություններին: Կուսակցությունների գործունեության հետևանքով սկսվում է օլիգարխացումը՝ կառավարող վերնախավի անջատումը զանգվածներից և նրա վերածումը փակ կաստայի: Կաստայացված քաղաքական էլիտաները փոխարինում են միմյանց իշխանության դեկի մոտ: Ըստ Միխելսի, փաստացիորեն տեղի է ունենում ոչ թե փոփոխություն այլ նոր էլիտայի միախլուսումը հին էլիտայի հետ, քաղաքական էլիտաների շրջապատույտ: «Ընդդիմադիր կուսակցության բոլոր փորձերը նպատակաուղղված են կառավարող կուսակցության տապալմանը, որպեսզի գրավի նրա տեղը, այլ կերպ ասած տիրապետող դասակարգի մի խմբավորումը փոխարինվի մյուսով: Սակայն շուտ թե ուշ մրցակցային պայքարը տիրապետող դասակարգի առանձին խմբավորումների միջև ավարտվում է հաշտեցմամբ, որի դրդապատճառը զանգվածների վրա տիրապետության պահպանումն է, կամ նրա բաժանումը»¹⁷: Նա ընդգծում է նաև, որ «Կուսակցությունը դա միայն նպատակին հասնելու միջոց է», որի գործունեության հիմքը կազմում է ծրագիրը¹⁸:

Այսպիսով կարելի է եզրակացնել, որ Միխելսի տեսակետով քաղաքական կուսակցությունները առաջանում են սկզբում որպես զանգվածների շահերը արտահայտող ներկայացուցչական կազմակերպություններ, այնուհետև վերածվում քաղաքական պայքարի միջոցի, տիրապետող դասակարգի վերնախավի խմբավորումների համար և ի վերջո դառնում օլիգարխացմանը նպաստող գործոն: Ահա թե ինչու նա ընդգծում է, որ կուսակցությունը որոշակի

դասակարգի շահերը կարող է արտահայտել միայն տեսականորեն: Օրինակ, սոցիալ-դեմոկրատիան հանդիսանում է պրոլետարիատի գաղափարախոսության կրողը, սակայն բոլորովին էլ դասակարգային մարմին չէ: Այն դասակարգային խառնուրդ է, որովհետև բաղկացած է այնպիսի սոցիալական տարրերից, որոնք տնտեսական տարբեր ֆունկցիաներ ունեն: Այս իրողությունը մատուցվում է այնպես, որ իբր թե կուսակցության մեջ գտնվող այդ տարրերը, որոնք այլ դասակարգից են, հանուն «գաղափարի զոհում են իրենց անձնական շահերը»¹⁹:

Մ. Վեբերի և Ռ. Միխելսից հետո ֆրանսիացի հանրահայտ քաղաքագետ Մորիս Դյուվերժեն հենվելով քաղաքական գիտությունների նախորդ նվաճումների վրա, բոլորովին նոր մոտեցում ցուցաբերեց քաղաքական կուսակցություն հասկացության մեկնաբանմանը՝ շեշտը դնելով միայն ժամանակակից կուսակցությունների վրա:

Ժամանակակից կուսակցությունները, ըստ Դյուվերժեի, դրանք այն կուսակցություններն են, որոնք ձևավորվում են համընդհանուր ընտրական օրենքի հաստատման ժամանակաշրջանում, որը իշխանության լեգիտիմացման և պաշտմանի իրավունքների որակական ընդլայնման միակ միջոցն էր: Առաջանալով ինքնակալական-ֆեոդալական ռեժիմների, ավտորիտար քաղաքական իշխանությունների, ցենզային ընտրությունների և հիերարխիկ հասարակարգի կործանման հետ զուգահեռ, ժամանակակից կուսակցությունները Դյուվերժի կարծիքով դառնում են այն կազմակերպությունները, որոնք իրականացնում են համընդհանուր ընտրական օրենքը գործի դնելով դեմոկրատական հասարակության ինստիտուտները: Սակայն ի տարբերություն իր նախորդների, Դյուվերժեն կուսակցությունների էության բացահայտման չափանիշ է ընտրում ոչ թե գաղափարական (դոկտրինալ) և սոցիալ-դասակարգային ընդհանրությունը, այլ կազմակերպական ընդհանրությունը: Բոլորովին չանտեսելով ոչ գաղափարի, ոչ սոցիալ-դասակարգային դետերմինացիայի նշանակությունը, Դյուվերժեն ձևակերպում է իր ելակետային դրույթները. ժամանակակից քաղաքական կուսակցությունների էությունը բացահայտվում է նրանց կազմակերպությամբ. կուսակցությունը ընդհանրություն է որոշակի կազմակերպական կառուցվածքի

հենքի (բազայի) վրա. կառուցվածքային միավորների բնույթը և մեկ կազմակերպության մեջ նրանց ինտեգրացման ձևը ազդում է սոցիալ-դասակարգային կազմի և գաղափարական միասնության վրա. կուսակցության արդյունավետ գործունեությունը և այդ գործունեության սկզբունքներն ու մեթոդները անմիջականորեն որոշվում են բազային կազմակերպական կառուցվածքով, որը հանդիսանում է ամենակայուն բնութագրիչը կուսակցությունների համար: Իր հանրահայտ «Քաղաքական կուսակցություններ» գրքում Ղյուվերթեն անդրադառնալով կուսակցությունների ծագմանը համեմատության մեջ է դնում անգլիացի իդեալիստ փիլիսոփա Ղավիդ Յյումի և ֆրանսիացի գրող, լիբերալիզմի տեսաբան Բենժամեն Կոնստանի տեսակետները: Ղ.Յյումի «Կուսակցությունների փորձի մասին» (1760) աշխատությունից նա ընդգծում է, որ ծրագիրը առաջնային է կուսակցությունների համար միայն վաղ փուլում, երբ այն նպաստում է ցրված անհատների միավորմանը, իսկ այնուհետև առաջին պլան է մղվում կազմակերպությունը, որից հետո պլատֆորմը (գաղափարա-քաղաքական ծրագրա-հենքը - հեղ.) վերածվում է աջսեսուարի (կողմնակի հանգամանքի - հեղ.)²⁰:

Բ. Կոնստանի մտքերից մեջբերում է նրա սահմանումը. «Կուսակցությունը դա անձանց ընդհանրություն է, որն հրապարակավ դավանում է միևնույն քաղաքական դոկտրինան»²¹: Ղյուվերթեն միանշանակորեն ճշմարտացի համարում է Ղ.Յյումի տեսակետը, գտնելով որ Բ.Կոնստանի լիբերալ կոնցեպցիան հնարավորություն է տալիս լուսաբանել ավելի շատ կուսակցությունների պատմությունը, քան նրանց սոցիալ-քաղաքական էությունը: Ահա թե ինչու Ղյուվերթեի տեսության մեջ կուսակցություն հասկացությունը լուսաբանված է ոչ թե կուսակցությունների դոկտրինաների կամ սոցիալական կազմի վերլուծության բնույթի, այլ նրա կառուցվածքների զենեզիսի բացահայտմամբ²²: Քաղաքական կուսակցությունների առաջացումը կապվում է ընտրական կոմիտեների և պառլամենտական միավորումների (խմբավորումների, ֆրակցիաների) առաջացման հետ, որոնց անվանում է էլեկտորալ (ընտրազանգվածային-հեղ.) և պառլամենտական ծագման կուսակցություններ²³: Միևնույն ժամանակ առանձնացվում է կուսակցությունների երկրորդ խումբը, որոնց ձևավորումը կատարվում է պառլամենտական և էլեկտորալ

շրջանակներից դուրս՝ արտաքին գործոնի ազդեցության հետևանքով: Այդ կուսակցությունները Ղյուվեժեն անվանում է արտաքին ծագման կուսակցություններ: Արտաքին գործոններ են համարվում հասարակական բազմաբնույթ միավորումները՝ փիլիսոփայական ընկերությունները, ժողովրդական ակումբները, թերթերը, արհմիությունները, գյուղատնտեսական կոոպերատիվները, եկեղեցին և կրոնական համայնքները, պատերազմի վետերանների միությունները, արդյունաբերական-առևտրական կազմակերպությունները ու միությունները²⁴:

Այսփսով. ըստ Ղյուվեժեի քաղաքական կուսակցությունները դեմոկրատիայի աստիճանական զարգացման որոշակի փուլում առաջացած և էլեկտորալ-պառլամենտական ու արտաքին գործոնների ազդեցությամբ ձևավորված, «հատուկ կառուցվածք» ունեցող կազմակերպություններ են: Դրանք նաև «համեմատաբար ամուր, երկարատև գոյատևող սոցիալական կազմակերպություններ են», ձգտում են տիրել պետական իշխանությանը և ունեն այնպիսի ներքին կազմակերպական կառուցվածք, որը «կապում է կուսակցական ղեկավարման կենտրոնների լիդերներին քաղաքական արենայի իրենց կողմակիցների հետ:»

Ղյուվեժեի աշխատությունից հետո 1960-1980-ական թթ. արևմուտքում հրատարակվեցին նոր քաղաքագիտական ուսումնասիրություններ, որոնց մեջ կուսակցություն հասկացությունը սահմանվում է այլ դիրքերից: Օրինակ, Իտալիայի հանրաժայտ քաղաքագետ Ջովանի Սարտորին կուսակցությունը բնորոշում է որպես ընտրություններին մասնակցող և ընտրությունների ճանապարհով պետական պաշտոնների համար թեկնածուներ առաջադրող քաղաքական խումբ²⁵: Ինչպես տեսնում ենք Սարտորիի սահմանման մեջ առաջնայինը ոչ թե կազմակերպական կառույցն է, այլ ընտրություններին մասնակցելու և ընտրովի քաղաքական պաշտոններում մարդկանց նշանակումը կամ թեկնածության առաջադրումը:

Ամերիկացի քաղաքագետ Սեյմուր Լիպսեռը, քաղաքական սոցիոլոգիայի և համեմատական քաղաքագիտության իր մի շարք հիմնարար հետազոտությունների մեջ անդրադառնալով հիմնախնդրին, գրում է, որ ժամանակակից դեմոկրատական երկրներում քաղաքական կուսակցությունների գոյությունը

պայմանավորված է այնպիսի գործոններով, որոնք կապված են ստրատիֆիկացիայի (հասարակության սոցիալական շերտավորվածության-հեղ.) և մշակութային արժեքների հետ: Առաջինի մախատիպը համդիսանում է դասակարգային կուսակցությունը, երկրորդինը՝ կրոնական կուսակցությունը²⁶: Մեկ այլ ամերիկացի հեղինակ Կ. Ջենդը կուսակցությունը սահմանում է, որպես կառավարման պոստերում իր ներկայացուցիչներին տեղավորելու նպատակ ունեցող կազմակերպությունների հավաքածու:

Ժամանակակից սահմանումների մեջ, անհրաժեշտ է նաև նշել Ռ.Ժ.Շվարցենբերգի սահմանումը, որը բազմակողմանի սոցիոլոգիական հետազոտությունների միջոցով հանգում է այն հետևությանը, որ «Քաղաքական կուսակցությունը - դա անընդմեջ գործող կազմակերպություն է, որը գործում է ինչպես համազգային, այնպես էլ տեղական մակարդակներում, նպատակադրված է վերցնել և ուղղորդել իշխանությունը և այդ նպատակով ձգտում է ստանալ ժողովրդական աջակցությունը»²⁷: Շվարցենբերգը գտնում է, որ կուսակցությունը հենվում է ընդհանուր համերաշխության գաղափարի վրա, հետամուտ լինելով ընդհանուր (զլոբալ) հասարակության այս կամ այն գաղափարին:

Արևմտյան որոշ ուսումնասիրողներ կուսակցությունների էությունը բացահայտում են ժամանակակից հասարակության քաղաքական հակամարտությունների բնույթի և դրանց լուծման մեխանիզմների համատեքստում, ընդ որում, անտեսելով դասակարգային գործոնը²⁸: Առանձին և բավականաչափ մեծ խումբ են կազմում այն քաղաքագետները, որոնք իրենց սահմանումների մեջ, առաջնային տեղ են հատկացնում ֆունկցիոնալ գործոնին: Օրինակ Կ. Լոուսոնը նշում է, որ ոչ մի սահմանում չի կարող կատարյալ լինել, բայց առավել ընդունելի են այն սահմանումները, որոնք շեշտը դնում են կուսակցությունների գործունեության վրա: Լոուսոնը առաջարկում է հետևյալ սահմանումը. «Քաղաքական կուսակցությունը, դա անհատների կազմակերպություն է, որը ձգտում է ընտրությունների միջոցով կամ առանց ընտրությունների երկարածզել այդ կազմակերպության հատուկ ներկայացուցիչներին ժողովրդի կամ նրա մի հատվածի կողմից տրված լիա-գորությունները, որպեսզի իրականացվի տվյալ կառավարական հաստատու-

թյունների քաղաքական իշխանությունը, հավաստիացնելով, որ այդ իշխանությունը կիրականացվի ժողովրդի ամունից»²⁹: Մեկ այլ ամերիկյան քաղաքագետ Պ. Մերկլը կուսակցությունը համարում է «այնպիսի քաղաքական կազմավորում, որը հավաքագրում և սոցիալիզացնում է նոր անդամներ, ընտրում է առաջնորդներ ներկայացուցչության ներքին գործընթացներով ու ընտրություններով, լուծում է ներքին վեճերը»³⁰: Ֆունկցիոնալ գործոնը առաջնային է նաև ՈՒ. Կրոտտի սահմանման մեջ:

Նա կուսակցությունը դիտում է ձևականորեն կազմակերպված խումբ, որը կատարում է «հասարակության քաղաքական ուսուցման, հավաքագրման և ծառայական սանդղակով առաջ քաշման, զանգվածների ու օրենսդիրների միջև լայն կապերի հաստատման ֆունկցիաներ»³¹:

Ֆունկցիոնալ գործոնից բացի որոշ ամերիկյան քաղաքագետներ (Ի.Լապալեմբարա, Ի.Վեյներ)³² կուսակցությունների բնույթի բացահայտման համար առաճճնացնում են հետևյալ հատկանիշները.

1. Կազմակերպության երկարաժամկետությունը,
2. Համազգային մասշտաբով գործունեությունը:

Այսպիսի մոտեցումների դեպքում կուսակցությունները ներկայացվում են որպես պետական իշխանության և քաղաքական գործընթացների սուբյեկտ և հասարակության հատուկ քաղաքական ինստիտուտ: Ի դեպ, ներկայումս այս տեսակետը ամենից տարածվածն ու գերիշխողն է, որը կուսակցություն հասկացության սահմանումը կատարում է նրա սահմանադրական-իրավական էության բացահայտման ուղիով: Սահմանադրաիրավական ձևակերպումները առկա են ոչ միայն գիտական ուսումնասիրություններում, այլև սահմանադրություններում և օրենսդրական փաստաթղթերում³³: Կուսակցություն հասկացության սահմանումը ունի ոչ միայն գիտական, այլ նաև պետական ու իրավական նշանակություն: Դա պայմանավորված է, ինչպես ներածության մեջ նշեցինք նրանով, որ առանց քաղաքական կուսակցությունների անհնար է ազգային-պետական քաղաքականության մշակումն ու ձևավորումը, ռեսուրսների հավաքագրումը և որոշումների ընդունումը նրա իրականացման համար: Առանց կուսակցությունների անհնար է ապահովել դեմոկրատիան, որպես այդպիսին, որովհետև կուսակցությունների ազատությունը դեմոկրատիայի

գրավականն է: Ահա թե ինչու դեմոկրատական ռեժիմ ունեցող պետությունների սահմանադրությունների մեջ առանձին հողվածներով տրված է քաղաքական կուսակցություն հասկացության սահմանումը: Այդպիսի հողվածներ ունեն Գերմանիայի ֆեդերատիվ Հանրապետության, Իտալիայի, Ֆրանսիայի, Շվեդիայի, Բուլղարիայի, Մեքսիկայի սահմանադրությունները: Հասկացության սահմանումը ձևակերպված է նաև կուսակցությունների և ընտրությունների մասին հատուկ օրենքներում, կամ էլ ինչպես ԱՄՆ-ում է՝ Գերագույն դատարանի որոշումներում: Չխորանալով այդ հողվածներում տրված սահմանումների երկրորդական նշանակություն ունեցող մանրամասնությունների մեջ՝ նշենք ամենաեականն ու բնորոշիչը. քաղաքական կուսակցությունը համարվում է քաղաքացիների միություն, որի հիմնական նպատակը մասնակցությունն է կենտրոնական կամ նահանգային օրենսդիր մարմինների ընտրություններին և այնտեղ ժողովրդի ներկայացուցչության ապահովումը:

Ծանոթագրություններ

1. Берк Э. Размышления о революции во Франции. М., Наука.
2. Токвиль А. Демократия в Америке. Кн.1. ч.2, М.: Прогресс, 1992, стр. 146.
3. Տե՛ս նույն տեղը, էջ 144.
4. Острогорский М. Демократия и политические партии. В 2 т. М., 1930, Т.2 Соединенные Штаты Америки, стр. 276.
5. Տե՛ս նույն տեղը, էջ 293, 295, 296, 298-299, 303, 308, 314, 324, 343-346:
6. Այսպես էին անվանում ամերիկյան կուսակցությունների, ֆրակցիաներին կոմգրեսում, որն հետագայում օգտագործվում էր կուսակցական վերնախավը մատնանշելու համար:
7. Острогорский М.Я. Демократия и политические партии. Т.1 М., 1927, стр. 144.
8. Տե՛ս նույն տեղը, էջ 249.
9. Կ.Մարքս, Ֆ.Էնգելս Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստը, Երևան, 1973, էջ. 72:
10. Տես Վ.Լենինի «Մի քայլ առաջ, երկու քայլ ետ» «Ինչ անել», «Ռուսական քաղաքական կուսակցությունների դասակարգման փորձը», «Քաղաքական կուսակցությունները Ռուսաստանում», «Քաղաքական կուսակցությունները Ռուսաստանում և պրոլետարիատի խնդիրները» աշխատությունները: Երկերի լիակատար ժողովածու, 4-րդ կամ 5-րդ հրատ.:
11. Վ. Ի.Լենին, Երկեր, հ. 7, էջ. 536-537:
12. Վ.Ի.Լենին, Երկեր, հ. 11, էջ 395:

13. Кола Доминик. Политическая социология. Пер. с фр. М., "Весь Мир", "ИНФРА-М", 2001, стр. 178.
14. Стu Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 24, стр. 24-35.
15. Стu Вебер М. Избрание произведения. М., 1990.
16. Стu Гаджиев К.С. Политическая наука. М., "Международные отношения", 1996, стр. 135.
17. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии. В кн. Политология: хрестоматия. М.: Гардарики, 2000, стр. 541.
18. Նոյն տեղում, էջ 544, 545:
19. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии. В кн. Политология: хрестоматия. М.: Гардарики, 2000, стр. 544.
20. Дюверже М. Политические партии. Пер. с франц. М.: Академический Проект, 2000, стр. 17.
21. Նոյն տեղում
22. Дюверже М. Политические партии. Пер. с франц. М.: Академический Проект, 2000, стр. 18.
23. Նոյն տեղում էջ 22-29:
24. Նոյն տեղում էջ 29-37:
25. Даниленко В.И. Современный политологический словарь. М.: NOTA BENE, 2000, стр. 614.
26. Липсет С. Политическая социология. Американская социология. М., 1972, стр. 214.
27. Шварценберг Р.Ж. Политическая социология. Часть III, М., 1992, стр. 78.
28. Дарендорф Р. О будущем партий // Политология вчера и сегодня. Выпуск четвертый. М., 1992, стр. 133-138; Элдери Т., Армер Д. Условия достижения консенсуса. Там же, стр. 154-163; Беймс К. Партии. Там же, стр. 65.
29. Стu Политология. Под. ред. Г.В.Полуниной. М., "Акалис", 1999, стр. 188.
30. Նոյն տեղում:
31. Նոյն տեղում:
32. Стu Евдокимов Е.В. Партии в политической системе буржуазного общества. Свердловск, 1990.
33. Стu Законодательство о политических партиях в зарубежных странах. М., 1990.